प्रकरण पाचवे

×× उपसंहार ××

प्रकरण 5 वे

उ प सं हा र

मराठी समाज आणि मराठी कविता

समाज आणि साहित्याचा जवळचा संबंध आहे. समाजाच्या प्रवाहाबरोबर साहित्याचा प्रवाहही विकास पावत असतो. महाराष्ट्रीय समाजजीवन आणि मराठी साहित्याकडे पाहिल्यानंतर त्याचा प्रयत्न येतो. महाराष्ट्रीय समाजजीवनात मध्ययुगीन कालखंडात जी वैचारिक क्रांती झाली तिच्यातून मुकुंदराजासारखा कवी मराठी भाषेतून सामान्यांना उपनिषदांचा अर्थ सांगणारा बंडखोर कवी उदयाला आला , त्यांनी

''देशी हो का मऱ्हाटी। परि उपनिषदाचीच राहाटी।
तरी हा अर्थु जीवांचिया गाठी। का न बांधावा" ।।[1]

असा सवाल केला तर -

"नको गाः केशव देयाः येणे माझिया म्हातारिया नागवतील"[2] असे म्हणून नागदेवाचार्यांनी केशवराजसुरील संस्कृत ऐवजी मराठीत ग्रंथरचनेचा आग्रह धरला. त्यामुळे मराठीत सौदर्याची लेणी ज्ञानदेवांनी खोदली. ज्ञानेश्वरांनी सौदर्यवादाचा पाया मराठीत घातला असला तरी सौदर्यवादातील व्यक्तीचा महात्म्यगौरव त्यात कमीच होता. ती उणीव मराठीतील शाहीर कवीनी भरून काढली. मात्र व्यक्तिमत्व संपन्नतेचा मानदंड असलेल्या नवज्ञानाचा स्फोट मात्र अगदी अठराव्या शतकाअखेर मराठी माणसात व पर्यायाने मराठी भाषेतही झालेला नव्हता.

मात्र इंग्रजी राजसत्तेबरोबर पाश्चात्य जगतातील नवनवा ज्ञानप्रवाह महाराष्ट्रात आला. आंग्लविद्येने विभूषित तरूण मिळेल ते ज्ञान आत्मसात करुन आपली व्यक्तीमत्वाची उंची वाढवू लागले. त्यांचा पहिला अविष्कार लोकहितवादीच्या शतपत्रातून उमटला. त्यांनी नवमतवादाचा पुरस्कार करुन मराठी समाजाला बुद्धिप्रामाण्याचे जणू धडेच दिले त्यांनी "नविन विचार पचनी पाडून त्यांच्या जोरावर पुरस्कार केला व महाराष्ट्रीयांना शब्दप्रामाण्याच्या जबरदस्त पकडीतून बाहेर काढण्याची धडपड केली. समाजातील रुढ धार्मिक व आचारविषयक कल्पनांचा समुळ उच्छेद झाल्याशिवाय आपला तरुणोपाय नाही हे लोकहितवादींच्या पुरतेपणी ध्यानात

घेतले होते.... ज्योतिबांनीही (म.फुले) लोकहितवादीचेच कार्य पुढे चालू ठेवले"[3]. या नव्या वैचारिक क्रांतीने समाजमानस जसजसे ढवळू लागले तसतसे त्यांचे अविष्कार साहित्यात उमटू लागले. केशवसुतांनी आत्मनिष्ठ काव्य निर्मिती करुन अर्वाचीन मराठी कवितेचा जो पाया घातला त्याचे आज वटवृक्षात रुपांतर होऊन त्याचे नवे नवे घुमारे आज फुलताना दिसत आहेत.

असे असले तरी केशवसुत परंपरेतील कविताही उच्च, मध्यमवर्गीयांच्या भावविश्वातच अडकून पडली होती. मात्र पाश्चात्य साहित्यातील वास्तववादानंतर तिकडे उदयाला आलेल्या वास्तववादाचे पडसाद ही महाराष्ट्रीय तरुण वर्गात उमटू लागले होते. त्यातच पाश्चात्याच्या वैज्ञानिक क्षेत्रातील ज्ञानाच्या स्फोटाचे दुष्परिणाम महायुद्धांनी जगाच्या वेशीवर टांगले. जीवनातील गुंतागुंती वाढत गेल्या. अनिश्चितता हे जीवनाचे स्वरुप बनले. परिणामी काव्यातही 'मुक्तछंद' आला. आणि त्याचे परिणाम सर्वत्र दिसू लागले. जुनी जीवनमूल्ये टाकावू ठरून नवी मूल्ये उदयाला आली. साहित्यात त्याची परिणीती व्यक्तिवादात झाली. आणि समाजाच्या सर्व उपेक्षित वर्गातील शिक्षितांची मने आत्माविष्काराला आसूसली गेली. मुल्यांनी स्त्री, शूद्रादि शेतीनिष्ठांच्या शिक्षणाचा पुरस्कार करुन त्यांची अस्मिता जागी केली होती. परिणामी ग्रामीण साहित्य, दलित साहित्य, स्त्रीवादी साहित्य, आदिवासी साहित्य असे उपेक्षितांचे आत्माविष्कार घडविणा-या साहित्याचे प्रवाह मराठी साहित्यात बहरले.

याचवेळी कलेच्या प्रांतात लोककला याच सर्व ललित कलांची जननी होत हा विचार प्रभावी बनला. त्यामुळे ह्या उपेक्षित वर्गाने परंपरेने जपलेल्या लोककलांचे लेणेही मराठी कवितेच्या सौदर्याला उठाव देऊ लागले. विशेषतः मराठी कवितेला लोकगीताच्या ताण्याबाण्यांनी नवे सामर्थ्य प्राप्त करुन दिले. मराठी लोकगीतातील 'धनगरी ओवी' हा स्वतंत्र गीतप्रकार महाराष्ट्रात हजारो वर्षे रुढ आहे. तिचा बाज घेऊन मराठी कवितेचा जो नवा अविष्कार मराठीत प्रथम उमटला तो "रानकवी" यशवंत तांदळे यांच्या कवितेच्या रूपाने, तांदळे यांची कविता ग्रामीण कविता आणि लोकगीतातील ओवीचा एक सुंदर लोकविष्कार ठरला आहे.

यशवंत तांदळे : एक व्यक्तित्व

रानकवी यशवंत तांदळे हे अशिक्षित होते. परिस्थिती गरीबीचीच होती. जातीने धनगर. शेळया, मेंढया चारून त्यावर आपला उदरनिर्वाह करणे. शेळया, मेंढया चारत असताना त्यांना वेगवेगळे अनुभव येत.

त्यामुळे त्यांचा स्वभाव सोशिक झाला होता. वारंवार त्यांना आपल्या द्रारिद्रयाची जाणीव होत होती. त्यातूनच त्यांना विचार करण्याची सवय जडली होती. लहानपणापासून त्यांना वेगवेगळे प्रश्न विचारण्याची सवय होती. त्यातूनच त्यांची जिज्ञासूवृत्ती बळावली. त्यांना धनगरी ओव्या म्हणण्याचा छंद होता. या ओव्यांमध्ये धर्म, पुराणातील देवादिकांच्या कथा असत. त्यावरील ते वेगवेगळे प्रश्न विचारीत. त्या प्रश्नाचे उत्तर 'असेच का?', 'तसेच का?' त्याचा आपण स्वतः एक तर्क शोधत. ओव्या म्हणता म्हणताच त्यांना एकटेच गुणगुणायची सवय लागली. तसेच ते दुसऱ्यांनी म्हटलेल्या ओव्याला ते झील देत असत. स्वतः काहीबाही बडबडणे हीच त्यांची भविष्यातील कविता झाली. मेंढया चारावयास गेल्यावर त्यांना दिसणारी दृश्ये वेगळीच वाटत. ते अशिक्षित असल्यामुळे गुणगुणलेल्या ओळी त्यांना लिहून ठेवता आल्या नाहीत.

यशवंत तांदळे यांचे वडील मयत झाल्यामुळे त्यांना मामाच्या गावी रहावे लागले होते. बयाच्या 20व्या वर्षी त्यांचे लग्न झाले. परंतु त्यांचा संसाराकडे ओढा अत्यंत कमी होता. तशातच आईचे निधन झाले. आईची आठवण त्यांना क्षणोक्षणी होत होती. यातूनच त्यांनी आईवरील माया व्यक्त करणारी 'आईची माया' ही कविता रचली. काव्यात्मवृत्तीच्या विकासाचे क्षेत्र त्यांनी आपल्या आईलाच दिले व तेथून पुढे त्यांना काव्य रचण्याचा छंद जडला.

याच कालावधीत वेगवेगळया गावात लहानमोठी साहित्य संमेलने भरत होती. कवी संमेलनामध्ये यशवंत तांदळे हे भाग घेऊ लागले. 1972 मध्ये दुष्काळ पडला होता याचे चित्रण त्यांनी मार्मिक शब्दात केले. ती कविता सर्वांना आवडली. मग वेगवेगळया ठिकाणच्या साहित्य संमेलनात जाऊन आपल्या अस्खलित ग्रामीण ढंगात विनोद निर्मिती करून कविता म्हणत. या अशिक्षित धनगराच्या कवित्वाला आता तोड राहिली नव्हती. त्यांच्या कवितेला सर्व ठिकाणी भरभरून प्रतिसाद मिळू लागला.

यशवंत तांदळे यांना खरेखुरे श्रेष्ठत्व लाभले ते 1975 मध्ये. 1975 मध्ये 'अखिल भारतीय साहित्य संमेलन' कराड येथे भरले होते. त्याठिकाणी त्यांना कविता म्हणावयाची संधी लाभली. या संमेलनामध्ये यांनी 'मीजमाशी' नावाची कविता खडया आवाजात गाऊन दाखविली. त्याच्या या कवितेने लोकांच्या तनामनाचे पारणे फिटले. व्यासपीठावर मान्यवर साहित्यिक होते. त्यांना एक आश्चर्याचा धक्काच बसला. कारण डोक्यावर

फेटा, खांद्यावर घोंगडे, मळकटलेला शर्ट व धोतर असा वेश असलेला अशिक्षित मनुष्य कविता रचतो म्हणजे काय? आणि तीही अत्यंत सूक्ष्म निरिक्षणाने तयार केलेली?. सर्व लोकांना मीजमाशीचे फक्त नाव माहीत होते, परंतु तिच्या अवस्था, आयुष्यमान हे [redacted] त्यांना माहीत नव्हते ते त्यांनी आपल्या या कवितेतून साकार केले. त्याचवेळी व्यासपीठावर पु.ल. देशपांडे होते. ते उभे राहिले व त्यांनी यशवंत तांदळे यांना 'रानकवी' म्हणून पदवी दिली. त्यावेळेपासून यशवंत तांदळे यांना 'रानकवी' म्हणून ओळखू लागले. आता त्यांना वेगवेगळया कार्यक्रमाची निमंत्रणे येऊ लागली. भरभरुन त्यांचा नावलौकिक होऊ लागला. काही साहित्यिकाच्या मनात रानकवी सलू लागले. याची परिणीती त्याच्या असह्य आजारपणात झाली व आजारपणात त्यांचे दि. 8.9.1986 रोजी देहावसान झाले.

"रानकवी"चे वेगळेपण

रानकवी यशवंत तांदळे यांना लिहिता वाचता येत नव्हते. जातीने धनगर , ओव्या म्हणणे हा धनगर समाजाचा छंद. या धनगरी ओवीमध्ये पोथी, पुराण व देवादिकांची वर्णने असतात. त्या ओव्या यशवंत तांदळे हे तालासुरात म्हणत असत. तसेच त्यांना लहानपणापासून वेगवेगळे प्रश्न विचारण्याची सवय होती. एखाद्याने एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर दिलेच तर ते 'तसेच का?', 'असेच का?' असे ते त्यांना विचारत. त्यामुळे त्यांच्यात चिकित्सक वृत्ती होती हे दिसून येते.

त्यांच्या कालावधीत मराठी साहित्य हे चिंतनशील वैचारिक बैठक घेऊन आकाराला येऊ लागले होते. दुसरीकडे नविन पिढी प्रेमकाव्यात तल्लीन झाली होती. आणि याच कालावधीत यशवंत तांदळे यांची सत्य स्वरुपातील प्रत्यक्ष वस्तुनिष्ठ कविता आकाराला येऊ लागली होती. त्यांनी दुष्काळानी ग्रासलेल्या सर्वच लोकांचे चित्रण वस्तुनिष्ठतेने केले आहे. तसेच बदलत्या स्थितीचे चित्रणही हुबेहुब केले आहे. उदा. 20 कलमी योजनांचे फायदे, कुटुंब नियोजनाचे फायदे, मोठया कुटुंबाचे तोटे, इ. विषय काव्याच्या रुपाने लोकांच्यापुढे साकार करुन लोकजागृतीचे काम ही केले. दुष्काळामध्ये शेतकऱ्याची व सर्वसामान्यांची झालेली दयनीय अवस्था, जनावराचे चाऱ्यापासून उपवासी मरणे, राजकारणाने ढवळून निघालेले समाजजीवन या सर्वाचे चित्रण अगदी साध्या साध्या शब्दात प्रकट केले आहे. म्हणून ते जनमानसात लोकप्रिय झाले. त्यांनी आपल्या कवितेती तळागाळातील लोकांना स्थान दिले. त्यामुळे त्यांची कविता ही जनमानसाला आपली स्वतःची कविता वाटत होती.

यशवंत तांदळे यांच्या कवितेमध्ये कुठे ना कुठे ग्रामीणतेचा स्पर्श होतोच. बोजडपणा कुठेही नाही, अल्पाक्षर हे तिचे आणखी एक वैशिष्टय आहे. उस्फुर्तता, अधूनमधून लोकांना समजून येण्यासाठी निवेदनाचा वापर, विनोद निर्मिती इ. चा वापर केला आहे. त्यांच्या कवितेवर कोणत्याही साहित्यिकाचा परिणाम झालेला नाही. त्यामुळे त्यांची कविता ही एकाच प्रकारची नाही. त्यांच्या कवितेत निसर्गदर्शन, समाजदर्शन, ग्रामीण संस्कृतीचे दर्शन, राजकीय चित्रण, उपरोध व उपहासाचे चित्रण आले आहे. ते मुक्तछंदात, लयबद्धतेत व यमकबद्धतेत साकारलेले आहे.

त्यांचे आणखी एक वेगळेपण म्हणजे त्यांच्या कवितांना लोकगीताच्या चाली आहेत. अभिव्यक्तीची पद्धती इतरांपेक्षा वेगळी असून ती कविताही रानावनातील आहे.

अशारीतीने आपल्या स्वतंत्र व्यक्तीमत्वाच्या स्वतंत्र अभिव्यक्तीने मराठी जनमानसाच्या हृदय सिंहासनात अढळ स्थान प्राप्त करून घेतलेल्या रानकवीच्या कवितेचे हे वेगळेपण आहे.

यशवंत तांदळे यांची कविता

रानकवी यशवंत तांदळे यांच्या कवितेत वेगवेगळे प्रकार पहावयास मिळतात. सुरुवातीला त्यांच्या कवितेचे तंत्र आणि तिचा अविष्कार हा धनगरी ओवीवर आधारित होता. तिची तालबद्धता ही ढोलावरच्या तालावर होती. पुढे पुढे तिला चिंतनशीलता येत गेली. सखोलतेने पाहिल्यास ही चिंतनशीलता बुद्धीमत्तेच्या उत्स्फुर्ततेतून अवतरलेली आहे. त्यांची कविता उत्स्फुर्त असली तरीही ती रचना गेय आहे. तिला व्रतबद्धता लाभली आहे. लयबद्धतेसाठी बऱ्याच ठिकाणी तिची ओढाताण झालेली आहे. म्हणूनच काही वेळेला मुक्तछंदाचे स्वरूप तिला प्राप्त झाले आहे.

यशवंत तांदळे यांच्या सामाजिक कवितेमध्ये फॅशन, व्यसन, महागाई यामुळे संसाराची होणारी अवस्था, मुल जन्मल्यानंतर घरातील लोकांना होणारा आनंद, आपल्या नात्यातील व्यक्तीचा गुणगौरव इ. विषयीचे सूक्ष्म वर्णन त्यांच्या सामाजिक कवितेमध्ये पहावयास मिळते.

निसर्गात होणारे वारंवार बदल म्हणजे, पाऊस न पडणे, पाऊस जास्त पडणे, पिकावर रोग पडणे, इ. चे चित्रण आहे. राजकीय कवितेतून सर्वसामान्यांसाठी चांगल्या गोष्टी कोणत्या आहेत हे अगदी मार्मिकपणे पटवून

दिलेले आहे. व्यक्तिविषयक कवितेत **'आईची माया'** व **'माझी बायकू'** या कवितेतून खरेखुरे प्रेम कोणाचे हे दाखवून दिले आहे. यामध्ये आईची मायाच सर्वश्रेष्ठ आहे हे पटवून दिले आहे. उपहास व उपरोधात्मक कवितेमधून ग्रामीण भागातील लोकांचे व इतरांचे वर्णन आलेले आहे. ग्रामीण संस्कृतीमध्ये कुटुंबातील प्रत्येक व्यक्तीला कोणते ना कोणते मानाचे स्थान होते आहे, त्याप्रमाणे ते कुटुंबात वावरत असत. परंतु आज हे चित्र बदललेले आहे. कोणीच कोणाला मानत नाही हे **'आजच कलियुग'** या कवितेत मांडले आहे. **'चारी सबाद सारखं'** या कवितेत तर ग्रामीण भागामध्ये प्रत्येकाचा व्यवसाय व त्यांचा एकमेकांशी येणारा संबंध याचे चित्रण आले आहे. याच कवितेत नोकरवर्ग जनतेला कसा त्रास देतो व आपल्या नोकरीचे कर्तव्य काय? याचा विचार तो करीत नाही. हा एक परखड विचार या कवितेत मांडलेला आहे. 'जाना'(ओळखा) हा नवीन काव्यप्रकार त्यांनी आपल्या काव्यरचनेत आणला आहे.

यशवंत तांदळे यांची कविता ही ग्रामीण रंगाढंगाची आहे. त्यांची काव्यशैलीही विविध वैशिष्ट्यांनी बहरलेली आहे. तिच्यातील अलंकार, ग्रामीणत्व, लोकतत्त्व, भाषा, काव्यातील विचार, वास्तवता, राष्ट्रीयवृत्ती, विनोदीवृत्ती, उपहास व उपरोध यांनी नटलेली आहे. तिच्या चालीही लोकगीताच्या आहेत.

थोडक्यात असे म्हणता येईल की, यशवंत तांदळे यांची कविता ही उत्स्फुर्ततेतून निर्माण झालेली आहे. तिची उपलब्ध संख्या कमी असली तरी गुणात्मक दृष्टया श्रेष्ठ दर्जाची असून ती मौखिक अविष्कारातून साकार झालेली आहे. हेच त्यांच्या कवितेचे वेगळेपण आहे. व या वेगळेपणामुळेच **'मीजमाशी'** सारख्या कवितेने यशवंत तांदळे यांनी 'रानकवी' हा किताब मिळवून दिला.

मराठी कवितेत टाकलेली भर

रानकवी यशवंत तांदळे यांची कविता ही उत्स्फुर्ततेतून साकार झालेली आहे. त्यांच्या काव्यरचनेत वेगवेगळे प्रकार पहावयास मिळतात. परंतु त्यांच्या 'कूट रचना' या काव्यरचना प्रकाराने मराठी कवितेत भर घातलेली आहे.

'कूट रचना' म्हणजे ग्रामीण भागामध्ये 'हुमान घालणे' (ओळखा पाहू) असा प्रकार पहावयास मिळतो. तोच प्रकार यशवंत तांदळे यांनी आपल्या कवितेत आणला आहे. ती कविता म्हणजे 'जाना' ही होय. या कवितेत सर्व कोडी आहेत. यामधून रानकवी यशवंत तांदळे यांची प्रगल्भ बुद्धिमत्ता आणि सूक्ष्म निरिक्षण क्षमता प्रत्ययाला येते. उदा.'कोणाला सहा पाय'?, 'कोणाला तीन पाय?', 'कोणाला एक पाय ग जाना?' असे प्रश्न

आहेत. व त्याची उत्तरे म्हणजे 'मुंगळयाला सहा पाय, वावडीला तीन पाय व भिंगरीला एक पाय' अशी आहेत. अशा प्रकारचे या कवितेत 24 प्रश्न आहेत व त्या प्रश्नांची उकल केली आहे. ही मराठी कवितेत कूटरचनेने टाकलेली भर आहे.

तसेच ग्रामीण भागातील आलुते-बलुतेदारांचे वर्णन आपण फक्त ऐकून असतो. परंतु ग्रामीण संस्कृतीतील ग्रामरचनेत प्रत्येकाला वेगवेगळे स्थान असते. हे आपणाला माहीत नव्हते. ग्रामीण भागामध्ये प्रत्येकाचा परंपरेने चालत आलेला व्यवसाय वेगवेगळा असतो. त्या व्यवसायाशी तो निगडी असतो. ग्रामीण भागांमध्ये ते एकमेकांवर अवलंबु न असतात. ही वस्तुस्थिती आजसुद्धा खेडेगावात पहावयास मिळते. उदा. सुतार, कुंभार, लोहार, होलार, मांग, चांभार हे प्रत्येक व्यावसायिक आपापला व्यवसाय करतात. हे कवीने अगदी क्रमबद्धतेने 'चारी सबाद सारख' या कवितेत मांडले आहे याच कवितेत भटके व विमुक्त लोक उदा. लमान, माकडवाला, बहुरूपी, गोपाळ, दांगट, मरीमीवाला, वासूदेव, आरादी, डोंबारी, नंदीवाला इ. ग्रामीण भागामध्ये आढळून येतात. ते कोणते व्यवसाय करतात याचेही वर्णन यामध्ये आहे. तसेच ग्रामीण भागातील कोणकोणत्या नोकरवर्गाशी त्यांचा संबंध येतो. उदा. डेपो मॅनेजर, चेकर, ड्रायव्हर, कंडक्टर, पोलीस, फौजदार, वकील, पोस्टमन, तलाठी, न्यायाधीश, प्रांत मामलेदार यांचेही वर्णने या कवितेत आलेली आहेत. वरील सर्वांचा संबंध ग्रामीण भागाशी येतो हे वेगळेपणाने कवीने वरील कवितेत मांडले आहे.

म्हणूनच रानकवी यशवंत तांदळे यांनी 'कूट काव्यरचना' हा प्रकार मराठी साहित्यात प्रथम आणून मराठी साहित्यात भर घातली.

निष्कर्ष :-

आतापर्यंत आपण रानकवी यशवंत तांदळे यांच्या कवितेचा अभ्यास केला तेव्हा असे अनुमान निघते की ते मराठी साहित्यातील एक समर्थ शीघ्र कवी होते. त्यांची कविताही निसर्गाबरोबरच जनमानसाचा , त्याच्या परिस्थितीचा समर्थ अविष्कार मांडणारी आहे. ती उत्स्फुर्त असली तरीही चिंतनशील आहे. मेंढरापाठीमागची भटकंती, परिस्थिती आणि भौतिक परिस्थितीचे अवलोकन ही त्यांच्या काव्यामागची प्रेरणा आहे, तसेच राजकीय परिस्थिती, दुष्काळ, सामाजिक परिस्थिती यांचे चित्रण सर्वांहून वेगळे झालेले आहे. यांच्या कवितेतील आशय आणि

त्यांची अभिव्यक्ती सर्वाहुन वेगळी आहे. त्यांनी कवितेत एक वेगळा काव्यप्रकार मराठीत आणला. तो म्हणजे 'कूटरचना' हा होय. या कूट काव्य रचना प्रकाराने रानकवी यशवंत तांदळे यांनी मराठी कवितेत भर घातली आहे. हेच रानकवींचे वेगळेपण आहे.

* * *

** संदर्भ टिपा **

** प्रकरण पाचवे **

----

1. कृ.पा. कुलकर्णी (संपादक) 'विवेकसिंधू' पहिली आवृत्ती 1957

2. डॉ. शं. गो. तुळपुळे (संपादक) 'स्मृतीस्थळ' स्मृती क्र. 15, सिटीबुक स्टॉल पुणे नं. 30, पहिली आवृत्ती 1969 पृष्ठ क्रमांक 5

3. डॉ. रा. शं. वाळिंबे, " साहित्यातील संप्रदाय " कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन पुणे 30, आवृत्ती दुसरी 1966, पृष्ठ क्रमांक 174.

* * *

** परिशिष्ठ । **

कविता क्र.	कवितेचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
1.	चारी सबाद सारखं	139
2.	जाना (ओळखा)	146
3.	फॅशनवाला	148
4.	व्यसनी स्त्रियांना संदेश	149
5.	दुष्काहातील बायकांचे हाल	150
6.	महागाई	153
7.	नवं दिवस	154
8.	दारू पेनाराचं हाल	155
9.	कुटुंब नियोजन	157
10.	पाळणा	158
11.	-हाट	160
12.	आजचं कलियुग	162
13.	राजा शेतकरी	164
14.	नवा शेतकरी	166
15.	किर्लोस्करवाडी	167
16.	1972 चा दुष्काळ	169
17.	1974 चा इसाळा	174
18.	1975 ची मिजमाशी	176
19.	1976 चा कृष्णेचा महापूर	178
20	1977 चा ओला दुष्काळ	180
21.	1975 ची आणीबाणी	182
22.	20 कलमीचा फायदा	183
23.	आईची माया	184
24.	माझी बायकू	185
25.	जन्मभूमी नामदार यशवंतराव चव्हाण	186

* * *

1 ।। चारी सबाद सारखं ।।

सुतार तासीत हुता दांडी,
कुनबी बांधीत हुता पेंडी,
धनगर राखीत हुता मेंडी,
बामन खात हुता भेंडी,
चारी सबाद सारखं
तुमी राव चतुर पारख ॥

मांग आटीत हूता नाडा,
चांभार शिवीत हुता जोडा,
सोनार घडवित हुता तोडा,
सिपाई पळवित हुता घोडा,
चारी सबाद सारखं.
तुमी राव चतुर पारख ॥

नमान बसला हुता बोडका.
नमानीन उडवित हुती फडका,
सरकार बांधीत हुता सडका,
माळी विकत हुता दोडका.
चारी सबाद सारखं.
तुमी राव चतुर पारख ॥

रंगाडया उडवित हुता रंग,
गोंधडी बांधीत हुता चंग,
वाणी विकत होता हिंग,
गुरव फुकीत होता सिंग,
चारी सबाद सारखं.
तुमी राव चतुर पारख ॥

न्हावी करीत हुता दाडी,
ठाकर करीत हुता चाडी,
कोष्टी इनीत हुता साडी,
परीट घालीत हुता घडी,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

बुरुड वळीत हुता पाटी,
रामूशी फिरवत हुता काठी,
पाटीत वाचीत हुता चिठ्ठी,
सनगर मारीत हुता गाठी,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

दुकानदार बांधीत हुता पुडा,
तेली धान्याला आनतुया मेडा,
कोळी भाजीत हुता खडा,
कासार भरीत हुता चुडा,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

हाटीलवाला भरत हुता कप,
शेटी घालीत हुता माप,
डवरी धिंबडयावर मारतूया थाप,
लव्हार भाता वडतूया गप,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

महार बांधीत हुता मोळी,
कुंभार भाजीत हुता केळी,
शिंपी शिवीत हुता चोळी,
गवंडी बांधीत हुता चाळी,

चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

भुई घालीत हुता निर,
जोशी सांगीत हुता व्हर,
व्हलार वाजवीत हूता सूर,
मास्तर शिकवीत हुता पोर,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

बागडी टाकीत हुता जाळ,
गुळव्या रांधीत हुता गुळ,
तांबट भांडाला देतूय झाळ,
बागवान विकत हुता केळ,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

बटवदार बांधीत हुता गुडी,
हमाल बोलत हुता तोंडी,
खानावळी उजळीत हुता भांडी,
कसाई कापीत हुता मुंडी,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारखं ।।

बहुरुपी दावीत हुता स्वांग,
पैलवान मारीत हुता टांग,
दारुवाला करीत हुता ढवांग,
फकीर लावीत हुता लुंग
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

गोपाळ मारीत हुता उडी,
ढोर रंगवीत हुता चमडी,
मुलाणी कापीत हुता कोंबडी,
वैद्य लावीत हुता तुंबडी,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

पाथरुट घडवित हुता व्हान,
पिंजारी लाटीत हुता जान.
तमासवाला म्हणीत हुता गान,
दांगट वाजवीत हुता तुनतुन,
चारी सबाद सारखं.
तुमी राव चतुर पारख ।।

मरीमीवाला पूजीत हुता देव,
आरादी वळकीत हुता नाव,
वासुदेव फिरत हुता गाव,
जोगती डोसक्यावर घेतो देव,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

बेलदार काढीत हुता होकड.
कैकाडी धरीत हुता खेकडं,
कातवारी कातीत हुता लाकड,
माकडवाला मागीत हुता तुकडं.
चारी सबाद सारखं
तुमी राव चतुर पारख ।।

जैन वागत हुता निरमळ,
वारकरी वाजवित हुता टाळ,
पित्र्या लावीत हुता खुळ,
मंत्र्या करीत हुता खेळ,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ।।

फासपारधी फासाच्या रवतूया कुन्या

डोंबारी विकत हुता फन्या

नंदीवाला मारीत हुता बान्या,

दरवशी चारीत हुता कन्या.

चारी सबाद सारखं,

तुमी राव चतुर पारखं॥

डेपो मॅनेजरच रेकॉर्ड चोक,

चेकर करीत हुता चेक,

ड्रायव्हर फिरवीत हुता चाक.

कंडक्टर पाडीत हुता भोक,

चारी सबाद सारखं.

तुमी राव चतुर पारख॥

चोर चोरीत असतो सोन,

पोलीस छापा टाकतो छान

फौजदार शोधीत असतो गुन,

वकीलाला मिळत भारी धन,

चारी सबाद सारखं,

तुमी राव चतुर पारखं॥

पोष्टमन हिंडतू घरूघर,

तलाठी लिवतो खाते उतार

फडणीस बोलत हुता खर,

न्यायाधीशाचा अधिकार थोर,

चारी सबाद सारखं,

तुमी राव चतुर पारख॥

प्रांतासारखा शहाना नाही कोन,

मामलेदाराचा मोटा लई मान,

पैसा मागतो वकीलाचा कारकून,

गुराख्याची खडी राखानं.

चारी सबाद सारखं.

तुमी राव चतुर पारख॥

चावीवाला बसवीत हुता मोळ,
कंत्राटवाला फिरवीत हुता रुळ,
ड्रायव्हर दाबीत हुता कळ,
पैलवान खेळत हुता खेळ,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख॥

ऐका मंबईचा समाचार,
रस्त्यावर गर्दी हुती फार,
लोकल चालली वायरावर,
गिरणी मालकाचा अधिकार थोर,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख॥

युरोपीयन दावीत हुता नोट,
साहेब घालीत हुता कोट,
जाबर मारीत हुता ऐट,
साचेवाला भरतो साचे थेट,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख॥

महात्मा गांधींनी केला असहकार,
सुभाषबाबूंचा बंदुकीवर जोर,
पंडीत नेहरू जाहले म्होर,
नाना पाटलांचं पत्री सरकार,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख॥

छापवाल्यांनी छापला पेपर,
फुटुवाल्याचं ध्यान कॅमेऱ्यावर,
परीक्षा करीत हुता डॉक्टर,
आंबेडकर बाबा हुता कायदेवीर,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख॥

ऐका लगनाचा समाचार,
चाल हुंडयाची फार बेकार,
कैक गरीबांची बुडाली घर,
सावकाराचा डोळा शेतावर.
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

कायदा करतं हो सरकार,
लगन लावायची चहावर,
गांधी लगनात हारतूर,
तांदूळ टाकायचं देवळा म्होर,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

लगन लावायची टोपीवर,
पैल बुडालं पेरावा सार,
बाख बैल्याचं पाई पोटाव,
टाळी वाजते देवा म्होर,
चारी सबाद सारखं,
तुमी राव चतुर पारख ॥

* * *

2 ।। जाना (ओळखा) ।।

कोणाला सहा पाय? कोणाला तीन पाय?
कोणाला एक पाय जाना ग?
मुंगळयाला सहा पाय
वावडीला तीन पाय
भिंगरीला एक पाय ग जाना।

कोनाला सहा डोळं?
कोनाला तीन डोळं?
कोनाला एक डोळा जाना ग?
पव्याला सहा डोळं
नारळाला तीन डोळं
सुईला एक डोळा ग जाना।

कोनाला केस नाय?
कोनाला देठ नाय?
कोनाला फूल नाय जाना ग?
तळहाताला केस नाय
मीठाला देठ नाय
लसनाला फूल नाय जाना ग।

कोनाला सिंग नाय?
कोनाला शेपूट नाय?
कोनाला पाट नाय जाना ग?
घोडयाला सिंग नाय
बेडकीला शेपूट नाय,
हुंटाला पाट नाय जाना ग।

कोनाला पाय नाय?
कोनाला थान नाय?
कोनाला डुई नाय जाना ग?

सापाला पाय नाय.

कोंबडीला थान नाय.

खेकडयाला डूई नाय जाना ग।

कोनाला बांधते?

कोनाला सोडते?

कोनाला धरुन ओढते ग जाना?

गाय मी बांधते.

वासराला सोडते.

थाबा धरुन ओढते जाना ग।

खाली काय ठेवते?

वरन काय ओतते?

कोनाला धरुन नाचते जाना ग?

खाली डेरा ठेवते.

त्यात दही ओतते.

रविला धरुन नाचते जाना ग।

कोनाला खांब नाय?

कोनाला झाकानं नाय?

कोनाला हाड नाय जाना ग?

आभाळाला खांब नाय.

नदीला झाकानं नाय.

जिभीला हाड नाही जाना गं।

* * *

3 ।। फॅशनवाला ।।

आमच्या देशांत निघाली नवी चाल,
डोक्यावर राखलं हिप्पी बाल ॥

त्यानं महाग केलं खोबऱ्यालं त्यालं,
कुणी उठविलं मिशाचं हालं,
गडी झालं लई बेतालं,
चालता चालता सोडती तालं ॥

पायांत वाजतो कुरमचा बूट,
त्यांच्यावर बेलबॉटमचा सूट,
अंगामधी रंगीत हो शर्ट,
त्याच्यावर ऊलनंचा कोट,
कोटाच्या खिशात एक पाकीट,
त्याच्यामधी एका रुपयाची नोट ॥

धरतो हळूच हाटीलाची वाट,
जाऊन बसतो खूडची व थाटात
हाफ चहाची बघतो वाट
घेतो पेटवून एक सिगारेट
पैसा संपतो सारा याच्यात
कसं जाईल आन्न पोटांत
फॅशननं दिसतो गडी चकोट
पण लागलीय त्येची वाट

* * *

4 ।। व्यसनी स्त्रीयांना संदेश ।।

आयाभहिनीनो विनंती माझी ऐका,
मिश्री , तपकीर , चहा सोडूनी टाका·
फुकट डॉक्टरची धन करू नका,
टी. बी. कॅन्सरचा होतूया धोका,
नव्ह आता डॉक्टर हो पक्का,
त्येला कळना नाडीचा ठोका॥
औषध पिवूनही लागनात भूका,
मरणाच्या दारी जाऊ नका,
आयुष्याला होईल अशान धोका,
यशवंताचा बोल तुमी ऐका.॥

* * *

5 ।। दुष्काळातील बायकांचे हाल ।।

दुष्काळी कामावर कोण ग ऊभी,
मुरुम उचलती मी रावजी.
फेका पाटी लवकरी,
येईल आधिकारी ॥

अवदांचं वरीस बाय मी,
दुष्काळात काढलं ग.
चपातीला त्याल लावायचं,
यंदा म्या सोडलं ग.
चव न्हाय येत कालवनाला,
तांबडा मिलू आला नशीबाला,
रावजी फेका पाटी लवकरी.
येईल आधिकारी.

पान्याचा टाक माझ्या,
हिरीचा आटला ग.
म्हणूनच म्या सारा दुष्काळ,
डोक्यावर घेतला ग,
गुरांची चिंता माझ्या ऊरी,
ऊन लागत लय भारी.
रावजी फेका पाटी लवकरी.
येईल आधिकारी ॥

पावसाचा थेंब नाही,
माझ्या शेताला ग.
म्हणून मी अवंदा जाते,
दुष्काळी कामाला ग ॥
माती कामाची न्हाई सव मला,

आली पाटी माझ्या नशीबाला·
रावजी फेका पाटी लवकरी,
येईल आधिकारी॥

घरांत माझा कारभारी·
कवा न्हाई बोलला ग,
पण मेला हा रोडकारकून,
दाब देतो मला ग·
असला वाईट परसंग आला,
हात जोडती वरच्या देवाला·
रावजी फेका पाटी लवकरी,
येईल आधिकारी॥

आठ वाजायच्या टायमाला,
जाते मी कामाला·
पगार माझा मला,
येईना येळला·
मिलो मिळतो कार्डाला,
आर्धा किलो माणसांला·
रावजी फेका पाटी लवकरी
येईल आधिकारी॥

टिकाव खांद्यावरी घेवूनी,
चालतो ग कारभारी·
पाटीत बांधून घेते मी,
न्याहरीच्या भाकरी ग·
तान प्वार माझ्या काखला,
हाजर होते कामाल ·
रावजी फेका पाटी लवकरी,
येईल आधिकारी ·

बडया घरची सून,
आहे मी ग पाटलाची·
बारी आली माझ्यावरती,
दुष्काळी कामाची·
कसं भिवून भागल हेला,
खोरं पाटी घेते टकूरीला·
रावजी फेका पाटी लवकरी.
येईल आधिकारी·

कवि गातोय,
यशवंता धनगर आसदला·
हात जोडून सांगन
मायबापाला·
नका कुणी भिवू या दुष्काळाला,
चांगल येतील दिस
बघा म्होरच्या वर्षाला·

* * *

6 ।। महागाई ।।

एकानं विचारलं दाढी का वाढली?
दुसऱ्यानं विचारलं बॉडी का फाटली?
तिसऱ्यानं विचारलं ठिगळं का जोडली?
काय सांगू दादा, ही महागाई वाढली॥

शेतकऱ्याचा माल सारा स्स्त वं झाला,
पण युरियाच्या पोत्याचा भाव लय वाढला,
जिऱ्या सौदयाचा बेपत्ता झाला,
मिळंना राकेल घरांत दिव्याला,
गरीबाच्या घरांत अंधार झाला,
औंदा गरीबांची दशा वं उडली,
काय सांगू दादा, ही महागाई वाढली ।।

मटका-सट्टा बोळांत सुरु झाला,
काळ्या बाजारानं साथ दिली त्येला,
मिळंना कापाड, गोर गरीबाला,
औंदा साक-या महाग कीती झाला ?
'च्या' बी मिळना वं पावन्याला,
गरीबाची आबरु रस्त्यावर मांडली,
काय सांगू दादा, ही महागाई वाढली ।।।

जगता येईना झालं गरीबाला,
पंदरा रूपयाला तेलाचा किलो झाला
हाटीलवाल्यांनी दर वाढीवला,
दारुवाल्यांनी बी धंदा बघा केला,
शंभरमिली दारु दोन रुपायाला,
काहीजणांनी पिन्याची वं सोडली,
काय सांगू दादा, ही महागाई वाढली ।।।।

* * *

7 ।। नवं दिवस ।।

नवं दिवस जनतेला दावणारं,
मिळलं स्वातंत्र्य टिकवून ठेवणारं,
महात्मा गांधीनं सांगीतलं सारं,
जातिभेद सोडून द्यावा पार।

आमी भरतो पानी एका हिरीवर,
एका जागी सगळीजण जेवणारं,
नवं दिवस जनतेला दावणारं,
मिळलं स्वातंत्र्य टिकवून ठेवणारं।।

* * *

8 ।। दारु पेनाराचं हाल ।।

मला प्याऽला लागते रोज एक बाटली,
दारु पेताना गंमत लई वाटली,
नशेत असतांना विजार फाटली,
बायका-पोरांना गरीबी भेटली,
मला प्याऽला लागते रोज एक बाटली ।।

किती सांगू मी दारुची बात,
टी.बी. होवून शिरली छाताडात,
आला खाकल्याचा बडका नरडयात,
आता जेवायला जर्मली थाटली,
बायका पोरांना गरीबी भेटली ।।

काजूची दारु प्याऽला लई भारी,
घरांत जाऊन करतो मारामारी,
पोरं ऊपाशी रडत्याती सारी,
दारु पेताना लाज नाही वाटली,
बायका पोरांना गरीबी भेटली ।।

दारु पिवून पडलू रस्त्यावरी,
हागून वकून कालवा करी
मान्सं हासत्याती गावातीली सारी
आबरु लाखाची रस्त्याला लुटली,
दारु पेताना लाज नाही वाटली,
बायका पोरांना गरीबी भेटली ।।

दारुबंदी केली देशाला,
हातभट्टीचा फायदा झाला,
दिलं हाप्तं बांधून पोलीसाला,
कसा इल कायदा आमलाला ?

माझी विनंती सरकाराला,
ताकीद करा पोलीस खात्याला,
हाल आलं गोरग्गरीबाला,
पैसा चालला दारु गुत्याला,
नाही वेळंव चूल बघा पेटली,
बायका पोरांना गरीबी भेटली ।।

कवि गातो धनगर आसदला,
यशवंत तांदळे नाव वं त्याला,
दारुबंदीचा पवाडा केला,
आज शपथ सगळयांना घातली,
सोडा लवकर दारुची बाटली,
सोडा लवकर दारुची बाटली ।।

* * *

९ ।। कुटुंब नियोजन ।।

चवथं मूल मांडीव खेळवायचं नाय,
वरसाला पाळणा हालवायचा नाय.

सरकारनं काढलाय आता नवा कायदा,
सर्वांनी मिळून त्येचा घ्यावा फायदा,
कारभारीनं सांगील ते ऐकायचं नाय,
वरसाला पाळणा हालवायचा नाय ।।

दोन-तीन मुलं बास आता मला,
कवा ईल डॉक्टर माझ्या गावाला,
दडून बसायचं कारण नाय,
वरसाला पाळणा हालवायचा नाय ।।

संतती बंदी केल्याशिवाय,
सुख आपल्याला मिळणार नाय,
दुस-यानं सांगीतल्यालं ऐकायचं नाय,
वरसाला पाळणा हालवायचा नाय ।।

आठ दहा पोरांचा संसार झाला,
आली गरीबी नशीबाला,
झगा मिळना माझ्या चिंगीला,
बब्या रडतूया चडड्डीच्या पाय,
वरसाला पाळणा हालवायचा नाय ।।

राशनच धान्य पुरलं कुनाला ?
कापाड मिळना लंगूटीला,
पाताळ मिळना व मालकीनीला,
तोंडात दात राहिलाच नाय,
वरसाला पाळणा हालवायचा नाय.

* * *

10 ।। पाळणा ।।

एक महिना झाला रं देवा,
गणा गोताला सांगून ठेवा,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

दोन महीनं झालं रं दीरा,
इंद्रसभेसनं आनावा मिरा,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

तीन महीनं झाल्याती जाव,
सगळया आळीत कराव ठाव,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

चार महीनं झाल्याती नंद,
डोळा जेवनाचा करा आनंद,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

पाच महीनं झाल्याती सया,
ओटी भरुन घालाव्या लह्या,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

सहा महीनं झाल्याती बापा,
माझ्या न्हानीला आणावा चाफा,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

सात महीनं झाल्याती भावा,
गाडी बैलानं मुराळी यावा,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

आठ महीनं झाल्याती आई,
घर सारवून सावध राही,
जो बाळा जो जो रें जो ।।

नऊ महीनं झाल्याती कांता,
झाला पुतरं मिटली चिंता,
जो बाळा जो जो रे जो ।।

दहा महीनं झाल्याती सासू,
नातू बघून येतयं हासू,
जो बाळा जो जो रे जो।।

आकराव्या दिवशी बोलवते सासरा,
बाळाच्या पाळण्याला बांधावा कासरा,
जो बाळा जो जो रे जो।।

बाराव्या दिवशी ठेवती नांव,
पांडूरंगाला खेळाया न्याव,
जो बाळा जो जो रे जो।।

* * *

11 ॥ -ह्राट ॥

माझा ह्राट ग साजनी,
कातू चौघीजनी,
माझा-ह्राट ग साजनी ॥

माझ्या-ह्राटाचं बायी डोसकं,
म्या पतिला घातलं मुसक,
देतो दिसभर बाय ग हिसक,
माझा-ह्राट ग साजनी ॥

माझ्या-ह्राटाचा बायी बेदंका,
मला पतिनं दिलाय खंदका,
मला रडयाचा आवरना हुंदका,
माझा-ह्राट ग साजनी ॥

माझ्या-ह्राटाची बाय माळ,
माझ्या कडीला तान्ह बाळ,
पति सारतो चुलीला जाळ,
माझा-ह्राट ग साजनी ॥

माझ्या-ह्राटाची बाय दांडी,
माझी सवत लय हाय चांडी,
माझ्या पीठात त्याल सांडी,
माझा-ह्राट ग साजनी ॥

माझ्या-ह्राटाची बाय कारंडी,
माझ्या नाकांत गेली येरंडी,
माझ्या झिंज्याला बांदली करंडी,
माझा-ह्राट ग साजनी ॥

माझ्या-ह्राटाचं बाय चात,
किती सांगू पतिची मात,
आला शेंबूड मिश्याच्या आत,
माझा-ह्राट ग साजनी।।

माझ्या-ह्राटाचा बाई खामला,
भांडून भांडून जीव माझा दमला,
मग मी पतीला कूडात कोंबला,
माझा-ह्राट ग साजनी,
कातू चौघीजनी,
माझा-ह्राट ग साजनी।।

*   *   *

12 ।। आजचं कलीयुग ।।

कसा पाऊस पडंल कलीयुगात ?
मानवा चुकी तुझी घे रं पदरात·

सासू सुनचं भांडण लागलं,
सुन सासूच्या झिपऱ्या वडं,
पोरगा बापाला मारी व जोडं,
रीत सुटली व कलीयुगांत,
सासरा धरतो सुनचं हात,
कसा पाऊस पडंलं कलीयुगांत?
मानवा चुकी तुझी घे रं पदरात ।।

काही पुरुषांचं वागणं खोटं,
घरच्या बायकुला बोलना नीट,
जाऊन शिरतो दुसऱ्या घरांत,
सासू जावयाची निराळी बात,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगात?
मानवा चुकी तुझी घे रं पदरात ।।

थोरला भाऊ बघा मरुन गेला,
कसं बोलवावं आपल्या भावजला,
कळना वं धाकटया दीराला,
दीर जाऊन धरतो हात,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगात?
मानवा चुकी तुझी घे रं पदरात·

भावा-भावांचं भांडण फार,
तू कोण माझ्या बायकूला बोलणार,
असा ये रं तू मैदानांत,
फंचीचा दावतो तुला मी हात
कसा पाऊस पडंल कलीयुगात?
मानवा चुकी तुझी घे रं पदरात·

तरुण पोरांची वागणी न्यारी,
पोरी बघून डोळं मारी,
घालून पॅण्टच्या खिशांत हात,
फिरतो हिरो बनून रुबाबात,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगांत?
मानवा चुकी तुझी घे रं पदरांत·

सासू सासऱ्याची सेवा मी करते,
पानी लांबूनच त्यांना मी देते,
म्हातारा हागतो मेला घरांत,
म्हातारी नीऊन ठेवा सपरात,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगात ?
मानवा चुकी घे रं पदरात·

जावा - जावांचं भांडण जोरांत,
नंदला बोलती रागांत,
धरून जावच्या पोराचं हात,
बुक्क्या मारते कशीं जोरांत,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगात ?
मानवा चुकी घे रं पदरात·

माझ्या नवऱ्याला बाई मी सांगते,
साऱ्या घराला फोडून टाकते,
करीन संसार बाजूला जोरात,
सासू सासरा नक घरात,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगातं ?
मानवा चुकी घे रं पदरात·

खऱ्याचं होतं इथं खोटं,
लबाडाचं त्वांड लई मोट,
काळाबाजार चालतो जगांत,
असला परकार स्वराज्यात,
कसा पाऊस पडंल कलीयुगांत ?
मानवा चुकी घे रं पदरात·

13 ।। राजा शेतकरी ।।

राजा शेतकरी सगळयात थोर,
सगळं चाललंय त्येच्या जीवावर.

त्यानं शेतात पाडलिया हीर,
त्येच्या दावणीला दोनचार गुरं,
जुपून गाडी करी तयार,
गाडी नेतो बघा शेतावर,
जुपतो बारा बैली नांगर,
हात ठेवतो बघा कानांवर,
गातो बैलांचं गीत लय न्यारं ।

जमीन आहे त्येची काळीभोर,
पडला पाऊस झाली गार,
कशी फुगून येतीया वर,
करी पेरणी घातीबर, , मातीचा शालू बीजावर
येई पीक डौलात वर.
श्यात हासतं हिरवंगार ।

धरणीमातेत पिकतंया सारं,
घामाची किमया फार,
पीक जुंधळा , गहू, हारबरं,
आठरा धान्यानं भरलं घर,
तरीबी पैसा मिळंना येळंवर,
त्येच्या घरात दोन चार पोरं,
शाळंला म्हणती जाणार,
त्येना पाटी पुस्तक कोण देणार ?

साधी बघा वागनी शेतकऱ्याला,
फॅशनची माहिती नाही त्येला
तारदेवचं धोतार नेसायला.

मांजरपाट कपडा पैरणीला,
घेराची पैरण पायजे आंगाला,
तीबी मिळंना वेळच्या वेळंला,
फाटका पटका टकूरीला,
आनूवानी चालला शेताला,
टाटाची माहिती कशी मिळंल त्येला ?

ऊस लावायचा करतो विचार,
देशी ऊसाचं पीक भारी ल्ह्यार,
हळद पिकती हो घरूघर,
मिरचीचं पीक लय न्यारं,
हातात बैल धरुन चार,
चाक कना घिऊन खांद्यावर,
जुपुन मोटंला बैलं चार,
मॉट हानतो भराभर,
कुडून बसतो नाडयावर,
चाक कन्याचं वाजाप न्यारं,
एवढं करून उपाशी पोरं,
तरीबी,

राजा शेतकरी सगळयात थोर,
सगळं चाललंय त्येच्या जीवावर !

* * *

14 ।। नवा शेतकरी ।।

भारताची तऱ्हा लई न्यारी,
शिक्षण झाले घरोघरी,
कायद्याची माहिती घिवून सारी,
झालं नवीनच शेतकरी.

कुणी शेती चांगली करी,
माळाचे झाले मळाकरी,
भाजीपाला पीक घेती भारी,
टॅम्पो भाजीचा रोजच भरी.

आसे बी झाले शेतकरी,
पांढरी कापडे अंगावरी,
दिसायला जणू पुढारी,
सगळं घालविती कर्जावारी.

घरोघरी झाले हो पुढारी,
बॅंकेचं कर्ज करून मंजूरी,
दिली जमीन लिहून सारी,
इरीगेशनच्या पाडल्या हिरी,
पायपा पुरण्याची केली तयारी,
पाणी न्हेलं किती लांबवरी,
साखरे ऊस केलं माळोमाळी.
कर्ज फिटना मग बोंब मारी.

आसे बी झाले शेतकरी,
स्कूटरवरनं फेऱ्या मारी,
सूटाबूटात जाई शेतावरी,
लांबूनच पाहणी करी.
कापडाला लागंल माती म्हणूनी,
दूरूनच शेताला सलाम करी,

* * *

15 ।। किर्लोस्करवाडी ।।

सांगली जिल्ह्याला तासगांव तालुक्याला,
प्रकार एक झाला खरोखर.
झाला कुंडलच्या माळावर,
लिंगुड होता बघा तिथ सार.
रेल्वे बघा गेली तीथन म्होर,
मायाबा देव तिथ राहणार.
म्हाकू पुजारी भक्ती करणार,
तिथ आलं लक्ष्मण किर्लोस्कर.
शेतकऱ्यांचा काळ उजाडणार,
लिंगुड त्यान तोडून काढल सार.
भोवतीन लावलिया तार,
कारखान आतल्या बाजूवर.
तयार केलं लोखंडी नांगर,
जुंपावी बैलं त्याला चार.
कुंदा हाराळी येईल घर,
मग पिकलं धान्य साखर.
शेतकऱ्याचं भरलं घर,
माल जातो परदेशावर.
वंशाला नाही त्याच्या प्वार,
दतक घेतला त्यान शंकर.
पुन्हा मुलग झाल त्याना चार,
पंधरा कारखाना केलं तयार.
वाटणी करुन देतो बरोबर,
राजाराम बापू हरीहर.
पुण्याला गेले प्रभाकर,
बेंगलोरला हायती रविंद्र.

शंतनु काका नुसत्या तपासणीवर,

शंकर भाऊन पाऊल टाकल म्होर·

वाढवी कारखाना माळावर,

गोर गरीब जमाय लागल फार·

पाच हजार मानुस कामावर,

गुणे साहेब तिथ मॅनेजर·

वाचमन हायती दरवाजा म्होर,

नंदनवन दिसाय लागल सार·

फुलाची झाड मारती तयार

बघुन मन होतय गार·

झाले मुकूंदराव किर्लोस्कर,

डोकं चालवलं त्यानं म्होर·

छापली माशीक तीन चार,

वर नांव दिलय 'किर्लोस्कर'·

वर नांव दिल 'मनोहर',

वाचून आनंद वाटे फार·

माशीक फिरतय जगभर,

गातोय पवाडा सभेम्होर·

गातो आसदचा धनगर·

खांद्यावर घोंगड काळझार

केला पवाडा मेंढरा म्होर.

* * *

16 ।। 1972 सालाचा दुष्काळ ।।

आधी नमन करुन सर्व लोकास,
ऐका कलीयुगाचा हो इतिहास,
करती मी आरंभ पवडयास,
कोनाचा कूनाला नाही विश्वास ।। जी ऽऽ जी ऽऽ ।।

मेघांनी केला कंटाळा,
झाला श्रावणात उन्हाळा,
पाणी न्हाई हिरी बारवाला,
शेतीमंदी माल कमी आला व ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

गर्दी लय सिनीमाच्या खेळाला,
तिकीट की रं मिळना म्हाताऱ्याला,
चहा तरी जंगी राजा झाला,
दारू गांज्यानं ताळा सोडला रं ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

सभेत बसला तुमी न्हान थोर,
पवाडा गातो तुमच्या म्होर,
चित्त बघा द्यावे पवाडयावर,
दुष्काळी पवाडा ऐका म्होर ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

1972 सालाला
चमत्कार झाला
पडला नाय पाऊस भूमीवर,
शेतकऱ्यांची दशा झाली फार ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

मिळना पाणी वेळेवर,
उपाशी मरत्याती गुरढोर,
कशी जगतील बायका पोरं ?
कवा सरकार इचार करणारं ? ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

दुष्काळी काम सुरु झाली फार,
सडक रस्त्याची दुरुस्ती करणार ,
तलावा कुठ चालू कुठ बंधार,
आडीच रुपय हाजरी दिवसावर ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

कायमच्या मजूरांची मजा फार,
मजूरांना काम मिळ फार ,
मजूर बोलतो बायकूबर ,
आजून आली पायचे आसली वर्ष चार ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

कायमचा मजूर करतो चैनी,
जुंदळयाची भाकरी न्हाई खाणार,
चपाती खावून होतो तयार,
दारु मटनाची तलाफ फार ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽऽ ।।

निवेदन :- बंधू बहिनीनो, जो कायमचा मजूर आसतो त्येला कायमचं काम मिळायला लागलं होतं. त्येची बायका पोर मजूरी करुन पैसा कमवू लागली होती, पण गोर गरीब शेतकऱ्याला लय वाईट दिस आलं होतं. भगतसिंग जसा आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी मरण्यास तयार झाला होता तसा शेतकरी आपल्या गुरांढोरांसाठी आपला जीव द्यायला तयार झाला व्हुता. महात्मा गांधीला जस वाटत व्हुतं माझा भारत कवा स्वतंत्र हुईल. तसंच शेतकऱ्याला वाटत व्हुतं हा दुष्काळ कवा संपून जाईल?

मोठा आला प्रसंग शेतकऱ्यावर,
ऐका त्येची दुर्दशा हो म्होर,
बांधूनी घेतो भाकरी दोन चार,
सोडूनी गुर लावतो म्होर ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

निवेदन :- जसा नंदीबैलवाला घोडयावरन व गाढवावरनं पालं घेवून जातो तसच बघा शेतकऱ्याचं हालं झालं होतं. रस्त्यातल्या गावातली लुदभरी कुत्री सुधा त्येला बघून भुंकत व्हुती.

कोन निघाल्या साखर कारखान्यावर ,
नुसती जगवायला गुर ढोरं,
कुणाची गाय दावणीवरती मरं ,
हंबरडा फोडला दावणीवरं ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

लिंबाचा पाला कुणी बैलाला घाली ,
दुष्काळाच्या बहात्तर साली ,
काय सांगावी शेतकऱ्याची दशा?
बारा केळाला बैल इकला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

कोणी नेई बैलं बाजारावर ,
हेडी लोकांची सादली फार सादली फार,
कसाबाचा सुरा नरडयावर ,
गाया-मशांच मंबई माह्यार ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

बहात्तर साल वंगाळ कुणाला?
माणसापरीस मुक्या जनावराला,
पाऊस न्हाई पडला धरतीला,
म्हणून- शेतकरी कंगाल झाला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

भांडवलदार हासतो शेतकऱ्याला,
व्यापारी हासतो शेतकऱ्याला,
नोकरदार हासतो शेतकऱ्याला,
शेतकरी भिकारी झाला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

शेतकऱ्यानं विचार कायव केला?
कामाव जायाचा विचार केला,
गुर ढोरं लावली वाटला ,
खोरपाटी बायकूच्या टकूरीला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

एका वरषाचं पोरगं काखला,
सोसना टिकाव त्येच्या खांद्याला,
काळोखी आली त्येच्या तोंडाला,
निघून गेला सडकच्या कामाला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

मुलाला तंबू रानी मारला,
मांडीचा पाळणा आयीनं केला,
हालवून निजवते मुलाला ,
वाईट वाटतं तिच्या जीवाला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

उन लागतं तान्या पोराला,
मातेचा जीव कासावीस झाला,
भिकाऱ्याचं पालं आलं नशीबाला,
आलं माझ्या लेकराच्या दैवाला ।। जी SSS जी SS ।।

तवर देशी भोंग्याचा आवाज झाला,
वाजलं गुरुवाचे शिंग सडकला,
प्वॉर ठिवून जागच्या जाग्याला,
आई जूपी करी कामाला ।। जी SSS जी SS ।।

खांदतो मुरुम नवरा माळाला,
मारतो बघा धडका दगडाला,
भरुन देतो पाटी बायकोला,
आले पानी माऊलीच्या डोळयाला ।। जी SSS जी SS ।।

हात जोडते ती देवाला,
ये रं मेघराजा या घडीला,
जुंधळा करपून सारा गेला,
भूईमूग वाळून सारा गेला ।। जी SSS जी SS ।।

फळ नाही आलं मिरचीला,
मटकीचा योलबी वाळला,
मुगा चवाळयाचा आकडा झाला,
धना का-याला नाही बीयाला ।। जी SSS जी SS ।।

जुंदळा पोटऱ्याच वाळला,
भेंडी गवारी नाही कालवनाला,
काम वडाराचं पाटी टकूरीला,
वाईट दिस आलं शेतक-याला ।। जी SSS जी SS ।।

मफतलाल सावकार मंबयला,
कळकळ वाटली त्येच्या जीवाला,
मदतीला धावून आला
नाष्टा सुकडीचा चालू केला ।। जी SSS जी SS ।।

कवि गातो धनगर आसदला.

यशवंत तांदळे नांव त्याला,

'बहात्तरचा दुष्काळ' पवाडा केला,

माफी द्या चुकल्या शब्दाला ।। जी ऽऽऽ जी ऽऽ ।।

* * *

17 ।। 1974 सालचा इसाळा ।।

साल चौऱ्याहत्तर म्हणं लय बर,
चिक्कार पाऊस भूमीवर,
शेतात पीक आलं हिरवगार,
पण पडला इसाळा जुंदळयावर,
मागास हायब्रेट गेलयं सारं,
साल चौऱ्याहत्तर म्हणं लय बरं.

भूईमुगाला आल्या शेंगा दोन चार,
ताट जुंदळयाच हिरवगार,
कणसं आली व मोठी फार,
नुसता सोटाच हातभर,
नाहीत कणसाला दान चार,
साल चौऱ्याहत्तर म्हणं लय बरं.

लेवी वसूल करणार आलं,
किती जुंदळ झालं दादा बोलं?
गोळा केलं त्यांनी पिकल्यालं सार,
आलं बघा मागलं तेच म्होर,
साल चौऱ्याहत्तर म्हणं लय बरं?

कोन कुनाला बोलना खरं,
चालू झाला काळाबाजार,
वाढली देशात महागाई फार,
गरीब लोकांची उपासमार,
साल चौऱ्याहत्तर म्हणं लय बरं?

कवि गातो यशवंत धनगर,
खांद्यावर घोंगड काळभोरं,
तयार केलं हे मेंढरा म्होर,
साल चौऱ्याहत्तर म्हणं लय बरं?

(**इसाळा** - इसाळा हा ज्वारीच्या पीकावर पडणारा एक प्रकारचा रोग आहे. ज्वारीच्या पीकाला मोठं कणीस येते पण त्याला दाणे येत नाहीत. या अवस्थेला इसाळा असं म्हणतात. 1973 च्या दुष्काळीवर्षानंतर पाऊस भरपूर पडला पण ज्वारीवर ईसाळा पडल्याने कवीने ही कविता रचली आहे.)

* * *

18 ।। 1975 सालची मीजमाशी ।।

करतो विनंती व धनगर,
चित्त द्यावे माझ्या शब्दावर,
मीजमाशीचा व न्यारा परकार,
पडतोय इसाळा जुंदळयावर,
मागास हायब्रीड खाल्लय सार,
माशी येवून वर्ष झाली चार,
खाती दाने दाने सार,
कसा निघल शेतकरी वर?

करतो विनंती व धनगर,
चित्त द्यावे माझ्या शब्दावर,
जवा फुलतं हायब्रीड सार,
मीजमाशी तिथं येणार,
करते कणसाचं मातरं सार,
आंडी घालतिया कणसावर,
कसा निघल शेतकरी वर?

माशी दिसनीला बारीक फार,
लांब पाय बघा तिला चार,
कमी माशीला आयुष्य फार,
चोवीस तास माशी जगणार,
पण
अंडी घालतिया दीडश्याच्या म्होरं,
तिला हुतात दीडशे पोर.
कसा निघल शेतकरी वर?

त्या आंडयाचं परकार चार.
बारा दिसापासून एकवीस दिसापातूर,
पिल्ली येतात बघा बाहीर,
सगळी पोसतात कणसावर,

खाणार तिथचं ती मरणार
कसा निघल शेतकरी वर?

करतो विनंती व धनगर,
चित्त द्यावे माझ्या शब्दावर,
सरकारनं काढलिया 10% पावडर,
बांधा कळकाला पिसव्या चार,
मारा फवारा पिकावर,
एका एकर पीकावर,
दहा किलो मारा पावडर,
मग पीकलं धान्यच सार,
येईल शेतकरी राजा वर १

करतो विनंती व धनगर,
चित्त द्यावे माझ्या शब्दावर,
आस सांगतय आपलं सरकार,
पेरणी करा सगळी लवकर,
मग शेतक-याचं हुईल बर,
मीजमाशीचं संपल थेर ।

(ही कविता यशवंत तांदळे यांनी 1975 साली कराड येथे भरलेल्या आखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनात हजारो श्रोत्यासमोर सादर केली. श्रोत्यांनी 'वन्स मोअर' म्हणून टाळया पिटून कवीचे स्वागत केले. पण यशवंत तांदळेना 'वन्स मोअर' शब्दाचा अर्थ कळाला नाही. त्यांना वाटल - 'ये धनगरा तुला काय येत नाही खाली उतर' असे लोक म्हणत आहेत. म्हणून ते स्टेजवरून लगबगीने खाली उतरले. त्यावेळी सुप्रसिद्ध साहित्यिक पु.ल.देशपांडे यांनी यशवंत तांदळेना आपली खुर्ची बसायला देवून त्यांच्या पाठीवर थाप मारली. त्याचवेळी पु.ल.नी त्यांना 'रानकवी' म्हटले. तेव्हापासून यशवंत तांदळेना 'रानकवी तांदळे' म्हणून लोक ओळखू लागले.)

* * *

19 ।। 1976 चा कृष्णेचा महापूर ।।

राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची.

कोयनेचे पानी कराड गावांत,
भिजलं धान्य त्याचा नाही अंत,
वाईट दशा झाली गरीबाची,
राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची।'

कोयनेचे पानी फुगल्या भारी,
मल्हारपेठेच्या पानवठयावरी,
झाली बघा धावपळ लोकांची,
राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची।'

कराड गावात चमत्कार झाला,
मुजल्याला बुरुज बाहेर आला,
काय म्हणावं पुराच्या पान्याला,
राहिली आठवणा शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

वाघावच्या ऊसाचं नुकसान भारी,
विजेची मोटार बुडली व सारी,
माती वाहून गेली सारी,
राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

पहिल्यांदा पानी आल ग आज,
पोटात काळीज नाही राहिलं माजं,
लाट ऊसळते खडूळपाण्याची,
राहिली आठवणा शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

अवंदाचं पानी बाई लय न्यार,
कैक लोकांची पडली घर,
दशा झाली गावोगावाची,
राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

पाण्याचा येडा कोरटी गावाला,
हात मी जोडते कृष्णामाईला,
येळ आलिया मरणाची,
राहिली आठवणा शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

पालीगावाचं नुकसान फार,
भूयाच्यावाडीत राहिली तीनं घर,
घर पडली व गरीबांची,
राहिली आठवणा शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

ट्रॅक्टर ट्रक वाहिलं व पुरांत,
गवताच्या गंज्याना नाही अंत,
छप्पर गेली व कालगावची,
राहिली आठवणा शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

रोहिणीच्या यावं पावसानं,
लय केलं बघा नुकसानं,
गुर ढोर वाहिली कायमची,
राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

मुख्यमंत्री शंकरराव चव्हाण आले,
पाच लाख रुपये मंजूर केले,
सादली बघा, मधल्या अधल्यांची
राहिली आठवण शाहत्तरची,
कृष्णाबाई आन कोयनेची ।।

* * *

20 ।। 1977 सालचा ओला दुष्काळ ।।

शेतक-याच्याचं नशीबाला सारं कस आलं?
बहात्तर साली दुष्काळानं पिडलं।
चौऱ्याहत्तरला इसाळयानं मारलं।
पंच्याहत्तरला मीजमाशीनं तोडलं!
शहात्तरला कृष्णाबाईनं येडलं,
आनी सत्याहत्तर पान्यानं बुडलं।।

पडला पाऊस झालिया मात,
पीक वाहिली सारी रानांत,
कांही राहिलं नाही हो शेतांत,
जुंधळा झडला सारा रानांत,
झालं नुकसानं नाही त्येला अंत,
उरल्यालं जुंधळ सारं काळं पडलं,
सत्त्याहत्तर सालं पान्यानं बुडलं।।

गहू हारबरा गेला बगा सारा,
भुईमूगानं धोका दिला खरा,
औंदा ऊस बी नाही बरा
कडधान्य रानांतच झडलं,
सत्याहत्तर साल पान्यानं बुडलं।।

मिरची कूजून गेली हो सारी,
पाखरांनी खाल्ली संकरीत ज्वारी,
पोटऱ्यातच वाळली बघा बाजरी,
हुलग्या मटकीला मातीत गाडलं,
सत्याहततर सालं पान्यानं बुडलं।।

गरीब शेतकऱ्याची दशा बघा ऐका,
औंदा शेतीत धान्य तेच्या हाय का?
कसा वेळेव मिळलं पैका?
वर्षानुवर्षे आसं कसं, पिडलं?
सत्याहत्तर साल पान्यानं बुडलं

शेतकऱ्यानं मालं नेला वखारीला,
इकाय सत्ता हाय का त्येला ?
दर मंदीन सौदा झाला,
भांडवलदाराच्या मनावर सार सोडलं.
सत्याहत्तर सालं पान्यानं बुडलं ।।

माळ इकून टाकला व नडीला
पुन्हा महागाई त्याचं मालाला,
आमी रुपयनं किलो गुळ इकला,
त्योच गुळ चार रुपयनं इकत घेतला,
आसं इपरीत खरोखर घडलं,
सत्याहत्तर सालं पान्यानं बुडलं ।।

झालं बँकेचं कर्ज लई,
औंदा हप्ता फिटायचा नाही
मग व्याजचं ज्यादा हुई,
लय बँकेच्या कर्जानं येडलं,
सत्याहत्तर सालं पान्यानं बुडलं ।।

लागना नोकरी व गरीबाला,
कमी वशीला पडतोय त्येला,
कुठाय पैसा द्याला वशील्याला,
शाळेत जायचंच पोरांनी सोडलं,
सत्याहत्तर सालं पान्यानं बुडलं ।।

* * *

21 ।। 1975 ची आणीबाणी ।।

आणीबाणी पुकारणार
आमलात आणणार,
असला पंतप्रधान असावा ग ।।धृ।।

अन् बोळात बोलणार,
कुच कूच्या मारणार,
काळाबाजार करणार नसावा ग ।।1।।

वीस कलमी कायदा,
गरीबांचा फायदा,
असलाच राजा असावा ग ।।2।।

बोटानं दावणार,
गरीबांचं खाणार,
असला गुंड नसावा ग ।।3।।

वाढली महागाई,
गरीबाला सुख न्हाई,
तेच्याव बंधन टाकणार असावा ग ।।4।।

दडवून ठेवणार,
महाग दरानं विकणार,
असला भांडवलदार नसावा ग ।।5।।

साठे चेक करणार,
न पैसा खाणार,
सरकारला कळवीणार असावा ग ।।6।।

साठेवाल्याचं ऐकणार,
बोगस मांडणार,
लाच खाऊन जाणार नसावा ग ।।7।।

* * *

22 ।। वीस कलमीचा फायदा ।।

वीस कलमीन फायदा केला ग,
सुख लागलं गोर गरीबाला ग ।।
घर जागा गरीबाला न्हाई,
त्येची सरकार करतय सुई,
झालं सावकारी कर्ज लई,
माफ करायला सरकार येई,
वीस कलमीनं फायदा केला ग,
सुख लागलं गोर गरीबाला ग ।।
नोकर वर्ग ही सावध राही,
वेळेवर कामाला ग जाई,
लबाड बोलून जमायचं न्हाई,
खऱ्या खोटयाची करते मी न्याई,
वीस कलमीनं फायदा केला ग,
सुखं लागलं गोर गरीबाला ग ।।
एकमेक बोलू लागली गोड,
म्हणे आता काळाबाजार सोड,
मिसा कायद्याची पडलं धाड,
चोरांची मोडते ग खोड,
वीस कलमीनं फायदा केला ग,
सुख लागलं गोर गरीबाला ग ।।
आस सांगतिया इंदिराबाई,
नका भांडण करु लई,
मला आसलं खपायचं न्हाई,
गोडीनं रहावा तुमी बाई,
वीस कलमीनं फायदा केला ग,
सुख लागलं गोर गरीबाला ग ।।

* * *

23 ।। आईची माया

करतो मातेचं ध्यान प्रेमानं,
आई मला दे ग तुझं वरदानं ।।

मातेच्या पोटी जन्म झाला,
पाच धारा प्यालो आईला,
खेळलो मांडीव होतो लहान,
आई मला दे ग तुझं वरदान ।।

जसा आभाळाला अंत नाही,
तसा मायेला अंत नाही,
मायेनं मुका घितीस छान
आई मला दे ग तुझं वरदान ।।

डोळयांचा तिनं दिवा केंला
हातांचा पाळणा केला
सोसलंस कष्ट माते महान
आई मला दे ग तुझं वरदान

माता माऊलीनं दुनिया दावली
आई माझी हो धर्माची सावली
पयलं शिकलो तुझ्यापाशी ग्यान
आई मला दे ग तुझं वरदान ।।

झालं उपकार तुझं ग लई
माझ्या जलमात फिटणार न्हाई
किती करू तुझं गुनगान
आई मला दे गं तुझं वरदान ।।

आईचा आशीरवाद लय मोठा
कुठल्याही कामात नाही तोटा
दर्शन घिवून राखूया तिचा मान
आई मला दे ग तुझं वरदान ।।

आई हाय हो ग्यानाचा मळा
तिनं फुलविला माझा मळा
तिच्या पायावर वाकवूया मान
आई मला दे ग तुझं वरदान ।।

24 ।। माझी बायकू ।।

(आईला आपण देवापरमाण मानली पाहिजे. पण नुकतंच लगीन झालेली पोरं काय म्हणत्यात आपल्या बायकूला ? त्येच ऐका)

माझी बायकू ग माझी बायकू,
तुमी सांगाल तसं आमी आयकू ।।

मला नको आई, तुलां नको सासू ,
आणि आपण दोघं मिळून हासू ,
माझी बायकू ग माझी बायकू ,
तुमी सांगाल तसं आमी आयकू ।।

मला नको बाप , तुला नको सासरा ,
' राणी तुझाच मला ग आसरा '
माझी बायकू ग माझी बायकू ,
तुमी सांगाल तसं आमी आयकू ।।

मला नको भाऊ , तुला नको दीर ,
तुझ्या एकटीचाच मला धीर ,
माझी बायकू ग माझी बायकू ,
तुमी सांगाल तसं आमी आयकू ।।

मला नको भन , तुला नको ननंद ,
राणी तूच माझा आनंद ,
माझी बायकू ग माझी बायकू,
तुमी सांगाल तसं आमी आयकू ।।

* * *

25 ।। जन्मभूमी नामदार यशवतराव चव्हाणांची ।।

सागली जिल्ह्याला खानापूर तालुक्याला,
गाव अेक राहत घाटावर·
देवराष्ट्रे दिसत सुदर,
तिथ यशवतरावच घर·
अुजव्या बाजूला सागरेश्वर,
दर्शन घेअून मन होत गार·
यशवत हायस्कूल माळावर;
दहा मास्तर तिथ शिकवणार·
शिक्षण नाही व्यर्थ जाणार,
यशवत मग होणार·
भौसले सर तिथ हेडमास्तर;
राजाभाअू अेक इमानी नोकर·
हायस्कूलच्या म्होरल्या बाजूवर,
केला मातेच्या नावाचा प्रचार·
विटा माता बोर्डिग दिसल गुलजार,
असल गाव नाहीगा भारताला·
मातेच्या पोटी हिरा जन्माला आला;
विटा मातेच्या पोटी जन्म जाहला·
बळवंतराव पिता बघा त्याला,
यशवतराव आल्यात जन्माला·
जन्मलेली वेळ बहाद्दराला·
नात कस पसरल देशाला,
शिक्षणवत झाला कऱ्हाडाला·
झेन्डा बघा तिरगी दिल्लीला.
गृह मन्त्री झाला भारताला,
नेहरु बघा सरकार राज्याला·
यशवतरावानी बेत काय केला,
मुबईचा वाद त्यानी मिटविला·
मुबई दिला बघा महाराष्ट्राला.
घेतल मग स्वातत्र्य हाताला·

* * *

परिशिष्ट ७८

मी पाटील, कुलकर्णी वा कांबळे नसल्याने दाद लागणार कशी?

कऱ्हाडचे साहित्य संमेलन गाजविणारे आसदचे शीघ्रकवी श्री. यशवंतराव तांदळे यांची मुलाखत

मांजरी, ता. २८ – आजपर्यंत कित्येक ठिकाणी मी कार्यक्रम केले [illegible] मला अंदाज नाही. तसेच मी कविता किती केल्या [illegible] नाही आणि केलेल्या संपूर्ण कविताही माझ्या स्मरणात [illegible] प्रसंग पाहिला की त्या वर लोहिलेली कविता करावयाची [illegible] आहे पण जास्तीत जास्त निसर्गावर कविता करण्या- [illegible] आहे अशी माहिती आसदचे शीघ्र कवी श्री. यशवंतराव तांदळे यांनी आमच्या प्रतिनिधीने घेतलेल्या मुलाखतीच्या वेळी सांगितली.

[illegible] अनेक नामा- [illegible] मेहनत गंगे, सिने- [illegible] लिहीणारे कवि [illegible] पण त्यांचे [illegible] [illegible] [illegible] कविता [illegible] पुस्तकाचे, निस- [illegible] माहीत कवि [illegible] म्हटले तर ते [illegible] [illegible] यशवंत [illegible] आज आपल्या कविता गाजून गेलेली जिल्हा व आसपासचा परिसर गाजवत आहेत.

[illegible] माहिती देताना ते पुढे म्हणाले की, शिक्षण अजिबात नाही. लहान- पणापासून कष्टोपार्जित मेंढ- पाळीचा व्यवसाय करणारे यशवंत तांदळे [illegible] हो पुराणे ऐकली नाहीत.

काव्यासंबंधी पुस्तक कोणाकडून वाचून घेतला नाहीत. फक्त प्रसंग पाहिला की, त्यावर काव्य करण्याची बुद्धी त्यांना उपजतच असावयाच पाहिजे. वयाच्या सोळाव्या वर्षी या कवीस पहिले काव्य स्फुरले आणि ते होते मेंढ्यांचे मालक असलेले विविध घर [illegible] करतात त्यांच्या प्रत्येक प्रसंगावर स्फुर- लेली कविता ती अजूनही त्यांच्या स्मरणात आहे. लहानपणी मेंढरे राखत फिरताना मेंढराचे दुध [illegible] 'सगुने' [illegible] [illegible] [illegible] नाचकामला.

कविता करण्यास कोणी शिकविले नाही किंवा कोणाचे सहाय्य यांनी घेतले नाही.

तुम्ही कविता करता त्या दुसऱ्या लोकांना शिकवता काय असे विचारले असता ते म्हणाले की, मी आजपर्यंत कोणास शिकविले नाही पण जर कोण शिकवा म्हणून आले तर मी शिकवेन पण बहुधा त्याची आवड कोणास नसावी कारण आजपर्यंत एकही माझ्याकडे शिकवा म्हणून आला नाही. आजपर्यंत मी किती कविता केल्या त्याचा अंदाज नाही अमाप कविता झाल्या असतील व त्या प्रसिद्ध व्हाव्यात, अशी माझी अपेक्षाही नव्हती जर दुसऱ्याची मदत मिळाली तर कविता प्रसिद्ध करण्याची इच्छा आहे. स्वखर्चाने कविता प्रसिद्ध करण्याची माझी कुवत नाही असेही ते म्हणाले.

[illegible] मेंढराचा मालक असलेले मेंढपाळ ४५ वर्षांचे कवि यशवंत हे विवाहीत असून तीन मुली एक मुलगा व पत्नी असा त्यांचा परी- वार आहे. आपण आपल्या मुलाला कविता करावयास शिकवणार काय? आपल्या कविता घरी ऐकवता काय? असे विचारले असता ते म्हणाले तो अजून लहान आहे. जर त्याचा कल तिकडे असला व तो शिकला तर शिकविण्याची इच्छा आहे. घरच्या लोकांना कविता ऐकवत नाहीत ते म्हणतात आम्हास कामे आहेत कविता कोण ऐकत बसायच्या असे म्हणतात.

तुम्हास प्रसिद्धी कशी मिळाली असे विचारता कराडच्या साहित्य संमेलनात मी माझी कविता वाचून दाखविली. त्या कविता होत्या मिळमाळी आणि संतती नियमनावर त्यावेळी तेथे सर्वच साहित्यिकांनी व जमलेल्या मंडळींनी [illegible] मला प्रसिद्धीस आणण्यासाठी कोणाचा वाटा जास्त असेल तर तुम्ही पत्रकार लोकांचा तुम्ही लोकांनी कराडला माझे खूप कौतुक केले व माझी प्रसिद्धी सर्वत्र केली. व तेव्हापासून मी प्रसिद्धीस आलो त्यांच्या समोरच लोक माझे इतके कौतुक करतील असे वाटले सुद्धा नव्हते असेही ते म्हणाले.

ते पुढे म्हणाले आजपर्यंत जत, तासगाव, कराड, फलटण, कोल्हापूर, सांगली वगैरे गावच्या लोकांनी माझा सत्कार करुन माझे कौतुक केले आहे

आज तुम्ही सांगलीत का आला होता असे विचारले असता ते म्हणाले की, मी पाहुण्यांना भेटण्या- साठी आलो होतो. पण येथील लोकांनी मला कार्यक्रम करण्यास सांगितले तेव्हा तीन दिवस झाले नुसते कार्यक्रमच करीत फिरत आहे. कोणाचे मन मोडावेसे वाटत नाही. दोन दिवस गावाकडे जाऊन येऊन पुन्हा येथे काही कार्यक्रम आहेत ते करावयाचे आहेत, कार्यक्रमासाठी पैसे वगैरे घेत नाही, पण स्वखुशीने कोणी दिले तर त्याला नाकारीत नाही असेहि ते म्हणाले.

** आपण आकाशवाणीवर कार्यक्रम का करीत नाही असे विचारले असता ते म्हणाले, " आकाशवाणीवर जायचं म्हटलं तर आडनाव कुल- कर्णी व्हायला तर देशपांडे पायजे, मताला उभा राहून निवडून यायचं म्हटलं तर आडनाव पाटील पायजे आणि नोकरी धंदा पायजे म्हटलं तर आडनाव कांबळे पायजे मग आमी इथं कुठंच बसत न्हाय तवा तेव्हा पाठीमागे कायको न्हाय " असे ते म्हणाले. **

मिळमाळी, संतती नियमन, दुष्काळ २० कलमी आर्थिक कार्यक्रम व अलिकडची ताजी कविता म्हणजे, ७६ साली कृष्णेस आलेला पूर या कविता पाठ असल्याचेही त्यांनी सांगितले.

शीघ्रकवी श्री. यशवंत लक्ष्मण तांदळे यांचा कविता संग्रह प्रसिद्ध करण्यासाठी सांगलीतील व खानापूर तालुक्यातील काही मंडळी पुढे आली असून त्यासाठी पाच लोकांची समितीही नेमण्यात आली आहे. त्यामध्ये सर्वश्री किरण माने, दरगोंडा पाटील (अॅडव्होकेट) शामराव पडळकर, शिवाजी कोंडी गिरे व भगवान माने हो तरुण मंडळी आहेत.

कवी यशवंत [illegible] पाठीमागे [illegible] असणाऱ्या कविता व पुढे स्फुरणाऱ्या कविता [illegible] प्रसिद्ध करण्यात येणार आहेत.

५ दै. [illegible]
२५-५-७६
कवी तांदळे यांची मुलाखत

मुळ वतन गाँव आरेवाडीच्चे पाटीलकी मिळून आरेवाडी गांवी — ३६० एकर जमीन सोडून —
एक कुडका आरेवाडी गांवी राहिले ते गांव सोडून एक कुडका —
शिरटे गांवी राहिले तेथून एक कुडका बिचुद गांवी राहिले —
जाग जाग वस्ती करीत येऊन एक कुडका पेठवडगाव कांडोली तेथून —
[illegible] गांवी येऊन गवली कासार मारून राहिले शालिवाहनशके ११५५ साली
उपनांव लांदळे
कुलदैवत आरेवाडी बिरोबा, चिंचणी माकुबाई
लग्नान कार्यात देवक सौंदड पांच पालवी

मुळपुरुष
- संताजी
  - सुर्याप्पा — हे घराणा बिचुद गांवी राहिले
  - मायाप्पा — हे घराणा आसद
    - राणोजी
      - बाबाजी
        - तुकाराम
        - सयाजी
          - मानाजी
            - येशवंत उर्फ तुरेलजी — लांदळे आसद राहिले
  - बिरु — हा दुरा भाव शिरटे गांवी राहिले

वंशावळ लिहून देणार सही
सदाशिव कल्लाप्पा हळवी
मु. पो. भिडी ता. रायबाग
जि. बेळगांव

** परिशिष्ट 4 **

*** संदर्भ ग्रंथ ***

प्र. रा. देशमुख	सिंधु संस्कृती 'ऋग्वेद व हिंदु संस्कृती',
वा. भा. पाठक	आधुनिक मराठी काव्याचे अंतःप्रवाह
गो. म. कुलकर्णी	आधुनिक मराठी कविता काही रूपे : काही रंग
अ. ना. देशपांडे	आधुनिक मराठी वाङ्‌मयाचा इतिहास, भाग पहिला
रा. चिं. ढेरे	संत साहित्य आणि लोकसाहित्य : काही अनुबंध
रा. चिं. ढेरे	लोकसाहित्य शोध आणि समीक्षा
डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले	ग्रामीण साहित्यः स्वरूप आणि शोध
डॉ. के. ना. वाटवे, डॉ. सौ. कुसुम कुलकर्णी	पण्डिती काव्य
दि. के. बेडेकर	आधुनिक मराठी काव्य, उद्गम, विकास आणि भवितव्य
रा. रं. बोराडे, भास्कर चंदनशिव	ग्रामीण आत्मकथन
द. ता. भोसले	ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन
डॉ. आनंद यादव	ग्रामीण साहित्य : स्वरूप आणि समस्या
डॉ. आनंद यादव	ग्रामीण साहित्य आणि वास्तव
प्रा. रा. श्री. जोग	अर्वाचीन मराठी काव्य
दि. के. बेडेकर, म. गो. भाटे, रा. शि. वाळिंबे, श्री. के. क्षीरसागर	वाङ्‌मयीन वाद
डॉ. मा. त्र्य. पटवर्धन	अर्वाचीन मराठी वाङ्‌मय सेवक भाग ।
कृ. पा. कुलकर्णी (संपा.)	'विवेकसिंधू'
डॉ. शं. गो. तुळपुळे	'स्मृतीस्थळ'
डॉ. रा. शं. वाळिंबे	साहित्यातील संप्रदाय

* * *